

"Toho dne jsi měl na sobě červený svetr z chlupaté vlny. Byl to krásný svetr, řekl jsi. Mohěrový. Po hodně bohatém Zidovi..." Přes něj jsi měl překřídlené dva kožené řemeny a uprostřed na prsou baterku. No víš, já musel vypadat? říkal jsi, když jsem se tě ptala na ten den, na devatenáctý duben..."

"To že jsem řekl?"

Byla zima. V dubnu bývá večer zima, zvlášť když člověk málo jí. Proto jsem si oblékl svetr. Je pravda, že jsem ho našel mezi věcmi jednoho Zida. Vyhodili je ze sklepa a já si vzal mohěrový svetr. Byl kvalitní: ten chlap měl hromadu peněz, před válkou koupil Fondu národní obrany letadlo nebo tank, anebo něco takového.

Vím, že máš ráda takové historky, asi proto jsem o tom mluvil."

"Ne, ne. Mluvil jsi o tom proto, žeš chtěl dokázat, jak jsi klidný a věcný. O to šlo."

"Mluvíš tak, jak jsme tenkrát mluvili všichni."

"Takže svetr, překřídlené řemeny..."

"Dopíš tam ještě dva revolvery, na těch řemenech – aby to mělo šmrnc. Tehdy nám připadalo, že mít dva revolvery znamená mít všechno."

"Je devatenáctý duben: probudila tě strelba, oblékl ses..."

"Ne, ještě ne. Probudila mě strelba, ale byla zima, strela se daleko, takže ještě nebylo proč vstávat."

Oblékl jsem se ve dvanact."

Byl s námi člověk, který přinesl z árijské strany zbraně – měl se hned vrátit, ale už bylo pozdě. Když se začalo

střílet, řekl mi, že má v klášteře v Zamošci dcerku, že on to nepřezíje, zatímco já ano, a tak se mám po válce o jeho holčičku postarat. Řekl jsem: 'Dobře, dobře, neplácej n-smysly.'"

"No a?"

"Co – no a?"

"Podařilo se ti jeho dcerku najít?"

"Ano, podařilo."

"Poslouchej, dohodli jsme se, že budeš mluvit, nebo ne? Je stále ještě devatenáctý duben. Střílí se. Oblékl ses. Ten člověk z árijské strany ti vypráví o své holčičce. Co bylo dál?"

"Šli jsme se rozhlédnout po okolí. Na dvorku jsme zahlédli několik Němců. Vlastně jsme je měli zabít, ale neměli jsme ještě v zabíjení praxi, kromě toho jsme se trochu báli – takže jsme je nezabili."

Po třech hodinách střelba utichla.

Najednou bylo ticho.

Naším územím bylo takzvané ghetto továrny na výrobu kartáčů – ulice Františkánská, Svatojiřská a Milosrdných bratří.

Tovární brána byla podmínovaná.

Když druhého dne přišli Němci, odpálili jsme nálož, takových sto jich to roztrhalo, ale přesně si to nepamatuju, musíš si to někde ověřit. Nějak si pamatuju pořád míň a míň věcí. O každém z mých pacientů bych ti toho mohl vyprávět desetkrát víc.

Po výbuchu nálože proti nám vyrazila rojnice. Moc se nám to líbilo. Nás bylo čtyřicet, zatímco jich sto, celá jednotka, v bojovém rozestupu – kryjí se, je vidět, že nás berou vážně.

V podvečer vyslali tři se sklopenými samopaly a bílou vlajkou. Volali na nás, abychom složili zbraně, že nás pak pošlou do zvláštního tábora. Ale my jsme začali střílet – ve Stroopově hlášení jsem pak tuhle scénu našel: oni, parlamentáři s bílou vlajkou, a my, banditi, zahajujeme palbu. Stejně jsme se netrefili, ale to není důležité."

"Jak to, že to není důležité?"

"Důležité přece bylo, že střílím. To jsme museli ukázat. Ale ne Němcům. Ti stříleli líp. Museli jsme to ukázat tomu jinému, nenečmekému světu. Lidé vzdědcky považovali střílení za největší hrdinství. A tak jsme stří-

leli."

"Proč jste si vlastně vybrali právě devatenáctý duben?"

"My jsme si ho nevybrali. To Němci. Toho dne měla být zahájena likvidace ghett. Dostali jsme z arijské strany zprávy, že už se shromažďují, že už zvenčí obkládají zed. Osmašnáctého večer jsme se všichni sešli u Anielewicz, celý štáb. Byl jsem asi nejstarší, bylo mi dvaadvacet. Anielewicz byl o rok mladší, všem dohromady bylo sto deset let.

Moc jsme toho nenamluvíli. 'Tak co?' – 'No, telefonovali z města. Anielewicz si bere na starost centrální ghetto, zástupci – Geller a já – Toebebensovy dílny a továrny na kartáče.' – 'Tak zítřka nashle.' A rozloučili jsme se, což jsme nikdy předtím nedělali."

"Proč byl vlastně velitelem Anielewicz?"

"Protože si to moc přál, tak jsme ho zvolili. Byl velmi citlivý, ale v tomhle byl trochu dětinský, jinak to byl schopný chlapec, sečtělý, plný energie. Před válkou bydlel v Solci. Jeho matka prodávala ryby, a když ji nějaké zůstaly, musel jít koupit červenou barvu a obarvovat jím sklepe, aby vypadaly jako čerstvé. Měl pořád hlad. Když k nám přišel ze Zagřebi, dali jsme mu najíst – zakrýval si talíř rukou, aby mu nikdo nemohl nic vzít.

Měl hodně mladické verby, nadšení, jenomže nikdy předtím neviděl 'akci'. Neviděl, jak na Umschlagplatzu nakládají lidi do vagonů. A taková věc – když člověk vidí čtyři sta tisíc lidí, jak je posílají do plynu – může jednoho zlomit.

Devatenáctého dubna jsme se nesešli. Viděl jsem ho až další den. Ale to už byl jiný člověk. Celina mi řekla: 'Viš, to se mu stalo včera. Seděl a opakoval: Všichni

zahyneme...' Pak už ožil jenom jednou – když jsme dostali zprávu od AK*, abychom čekali v severní části ghetta. Nikdo z nás pořádně nevěděl, o co jde, ale nakonec z toho stejně nic nebylo, protože našeho člověka, který se tam vydal, upálili v Milé. Nařikal celý den, slyšeli jsme ho. Myslíš, že na někoho ještě může udělat dojem jeden upálený člověk – po čtyřech stech tisících upálených?"

„Myslím, že jeden upálený člověk zanechá větší dojem než čtyři sta tisíc, a čtyři sta tisíc zase větší než šest milionů. Takže nikdo z vás pořádně nevěděl, o co jde..."

„On si myslel, že dorazí posily, ale my jsme mu vysvětlovali: 'Přestaň s tím, je to mrtvé území, tam se neprodereme.'"

Víš, co si myslím?

Že v hloubi duše věřil v nějaké vítězství.

Nikdy předtím o tom samozřejmě nemluvil. Naopak. 'Jdeme na smrt,' volal, 'není cesty zpátky, zahyneme pro čest, pro historii...' Takové věci se říkají v podobných případech. Ale dnes si myslím, že po celou tu dobu v sobě živil nějakou dětinskou naději.

Měl dívku. Takovou hezkou, milou. Jmenovala se Mira.

Sedmého května byli u nás ve Františkánské.

Osmého května zastřelil v Milé nejdříve ji, a potom sebe. Jurek Wilner vykřikl: 'Zemřeme spolu!' Lutek Rotblat zastřelil svou matku a sestru, a pak už začali střílet všichni. Když jsme se k nim probili, našli jsme jich naživu už jen pár – osmdesát lidí spáchalo sebevraždu. Později nám kdosi řekl: 'Tak to vlastně bylo správné, zahynul národ, zahynuli jeho vojáci. Symbolická smrt.' Tobě se symboly určitě taky líbí?

* Armia Krajowa (Zemská armáda) – odbojové protikomunistické hnutí, které bylo ve spojení s pravicovou exilovou vládou v Londýně v letech 1942-45. (Pozn. překl.)

Byla tam s nimi jedna dívka, Růt. Sedmkrát na sebe vystřelila, než se trefila. Taková hezka, velká dívka s brosk-

vovou pletí, ale šest nábojů přišlo nazmar.

Na tom místě je teď trávník. Mohyla, kámen, nápis. Když je hezky, přicházejí tam maminky s dětmi nebo ve-

čer chlapci se svými dívkami – je to vlastně hromadný

hrob, protože kostry jsme nikdy nevykopali.

„Měl jsi čtyřicet vojáků. Nikdy vás nenapadlo, že byste

udělali totéž?“

„Nikdy. To bylo nepřipustné. Přestože je to velmi do-

brý symbol. Ale symbolem by se životy obětovat nemě-

ly. V tom jsem měl jasno. Alespoň po dobu těch dvaceti

dnů. Tomu, kdo začal být hysterický, jsem dokázal klid-

ně i dát přes hubu. Vůbec jsem tehdy dokázal spoustu

věcí. Ztratit v boji pět lidí, a necítit výčitky svědomí. Jít

si lehnout, když Němci vrtali díry, aby nás vyhodili do

povětrí – prostě jsem věděl, že teď tady nemáme co na

práci. Teprve ve dvanáct, když šli na oběd, jsme rychle

udělali všechno pro to, abychom se z toho dostali. (Ne-

byl jsem nervózní – asi proto, že se nám vlastně nemoh-

lo nic stát. Nic horšího než smrt, vzdychky slo přece

o smrt, nikdy ne o život. Možná se tam žádné drama ani

neodehrávalo. Drama začíná, když máš možnost udělat

nějaké rozhodnutí, když něco záleží na tobě, ale tam by-

lo všechno předem dané. Ted, v nemocnici, jde o život –

pokazde se musím nějak rozhodnout. Ted jsem mnohem

nerváznější.)

A ještě něco jsem dokázal. Říct jednomu z nás, který

mě prosil, abych mu dal bezpečnou adresu na arijské stra-

ně: „Ted není vhodná doba. Je příliš brzy.“ Imenoval se

Stašek.. Vidíš, jeho přijetí si nepamatuju. Říkal: „Mar-

ku, TAM přece musí být nějaké místo, kam bych mohl

jít..“ Měl jsem mu říct, že takové místo neexistuje? Proto

jsm mu řekl: „Je příliš brzy..“

„Bylo přes zed vidět na arijskou stranu?“

„Ano. Zed sahala jen do výšky prvního patra. Už z dru-

hého byla vidět TAMTA ulice. Viděli jsme kolotoč, lidi,

slyšeli jsme hudbu a strašně jsme se báli, že nás ta hudba přeřve a že si ti lidé ničeho nevšimnou, že si vůbec nikdo na světě nevšimne ani nás, ani boje, ani padlých... Že ta zed' je příliš vysoká a že se přes ni žádná zpráva nedostane.

Ale z Londýna hlásili, že generál Sikorski vyznamenal posmrtně Michala Klepfisze křížem Virtuti Militari. To byl ten, který u nás na půdě zakryl vlastním tělem kulomet, abychom mohli projít.

Inženýr, něco přes dvacet. Mimořádně statečný hoch.

Díky němu jsme odrazili útok – a vzápětí nato přišli ti tři s bílou vlajkou. Parlamentáři.

Stál jsem tady. Přesně tady, jen brána byla tehdy dřevěná. Betonový sloupek byl tentýž, i dům, a dokonce snad i ty topoly.

Moment, proč jsem vlastně stál vždycky na téhle straně?

Aha, protože tou druhou se valil dav. Zřejmě jsem se bál, aby mě nesebrali.

Tehdy jsem dělal poslíčka v nemocnici, a tohle byla moje práce: stát u brány na Umschlagplatzu a odvádět nemocné. Naši lidé vyhledávali ty, které bylo třeba zachránit, a já jsem je odváděl jako nemocné.

Byl jsem bezohledný. Jedna žena mě zapřísahala, abych odvedl její čtrnáctiletou dceru, ale mohl jsem vzít s sebou jen jednoho člověka, a tak jsem vybral Zošku, naši nejlepší spojku. Čtyřikrát jsem ji odvedl a pokaždé ji sebrali znovu.

Jednou kolem mě hnali lidi, kteří neměli lístky na život. Lístky s čísly rozdávali Němci a těm, kdo je dostali, slibovali, že přežijí. Všichni v ghettu měli tehdy jediný cíl: získat lístek. Ale později si přišli i pro ty, co lístky měli.

Pak bylo oznámeno, že právo žít mají jen ti, kteří pracují v továrnách – a tam mohli jen ti, co vlastnili šicí stroje, a tak si lidé mysleli, že jim šicí stroj zachrání život, a byli za něj schopni zaplatit cokoliv. Ale potom přišli i pro ty, co měli šicí stroje.

A nakonec oznámili, že budou přidělovat chleba.

Všem, kteří se přihlásí na práci, tři kilogramy chleba a marmeládu.

Poslyš, děvenko, víš ty vůbec, co pro nás v ghettu tehdy znamenal chleba? Protože jestli to nevíš, nikdy nepochopíš, proč se mohly tisíce lidí dobrovolně přihlásit a s chlebem

odjet do Treblinky. Vždyť to dodnes nikdo nepochopil. Rozdávali ho tedy, na tomhle místě. Podlouhle, načer-

venalé bochníčky ztírného chleba.

A víš, co se stalo?

Lidé šli ve vyrovnaných čtyřstupcích pro ten chleba,

a pak do vagonů. Zájemců bylo tolik, že museli stát ve frontě a do Treblinky museli vypravovat dva transporty

denne – a ještě se do nich nevešli všichni přihlášení.

My jsme ale věděli, oč jde.

Vyslali jsme ve dvaatříticátém roce kolegu Zikmunda,

abys zjistil, co se s transporty děje. Jel se zelezničáři z Gdaň-
ského nádraží. V Sokołowě mu řekli, že tady se koleje roz-
děluje, boční vede do Treblinky, kam jede každý den ná-
kladní vlak naložený lidmi, ale vrací se prázdný, žádné

potraviny se tam nedovážejí.

Zikmund se vrátil do ghetta. Všechno jsme popsali

v našich ilegálních novinách – ale lidé tomu nevěřili. 'Ze-
šleli jste?' říkali, když jsme se je snažili přesvědčit, že ne-
jedou na práci. 'Cožpak by nás posílali na smrt s chlebem?

Obětováni by tolik chleba?

Akce trvala od 22. července do 8. září 1942, šest týdnů.

Celých šest týdnů jsem stál u brány. Tady, v těchto místech.

Doprovázel jsem na to náměstí čtyři sta tisíc lidí. Dival

jsem se na stejný betonový sloupek, na který se teď díváš ty.

V tamtom učilišti jsme měli nemocnici. Zlikvidovali ji

8. září, v poslední den akce. Nahore bylo několik dětských

pokojů. Když už byli Němci na patře, doktorka ještě sti-

hla dát dětem jed.

Vidiš, ničemu nerozumíš. Ona je přece zachránila před

plynovou komorou, to bylo neobyčejné, lidé ji považovali

za hrdinku.

V nemocnici leželi nemocní na podlaže a čekali, až je

naloží do vagonu. Sestřičky hledaly v davu své otce a matky, aby jim vstříkly jed. Schovávaly jej pouze pro své nejbližší, ale ona, ta doktorka, dala své cyankáli cizím dětem!

Pouze jeden člověk mohl říct pravdu nahlas: Czerniaków. Jemu by uvěřili. Jenomže on spáchal sebevraždu.

To nebylo správné: tehdy bylo třeba umřít s celou parádou. Ta paráda byla moc důležitá – umřít jsi mohl jen tak, žeš všechny lidi vyzval k boji.

Vlastně mu vyčítáme jenom tohle.“

„My?“

„Já a moji přátelé. Ti, co už nežijí. Vyčítáme mu to, že ze své smrti udělal svou vlastní, soukromou věc.“

My jsme si uvědomovali, že musíme umřít veřejně, světu na očích.

Napadaly nás různé věci. David říkal, abychom se vrhli na zeď – všichni, kteří v ghettu zbyli – a pokusili se proniknout na árijskou stranu, posadili se na valech Citadely, v řadách za sebou, jeden vedle druhého, a čekali, až nás gestapáci obklíčí a kulometry postupně postřílejí, řadu za řadou.

Ester chtěla ghetto zapálit, abychom všichni shořeli spolu s ním. 'Ať vítr roznese náš popel,' říkala. Tehdy to ale neznělo pateticky, znělo to věcně.

Většina byla pro povstání. Lidstvo se přece shodlo na tom, že umírat se zbraní v ruce je pěknější než beze zbraně. Tak jsme se té konvenci podřídili. Bylo nás tehdy v ŽOBu* už jen dvě stě dvacet. Dá se vůbec něco takového nazývat povstáním? Šlo nám přece o to, nedat se jen tak podříznout, až si pro nás postupně přijdou.

Šlo pouze o to, zvolit způsob smrti.“

* ŽOB (Żydowska Organizacja Bojowa) – Židovská vojenská organizace. Vznikla ve varšavském ghettu v roce 1942. Propagovala ideu aktivního odporu a shromažďovala zbraně. 19. dubna 1943 zahájila ozbrojený boj obránců varšavského ghetta proti Němcům. (Pozn. překl.)